

РОЗДІЛ 8

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.2 /7 (477) : 343.54

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-8/72>

ДО ПИТАННЯ ПРО КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВУ ОХОРОНУ СІМ'Ї ТА НЕПОВНОЛІТНІХ ЗА ПРОЄКТОМ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

ON THE QUESTION OF THE CRIMINAL LEGAL PROTECTION OF THE FAMILY AND MINORS UNDER THE DRAFT CRIMINAL CODE OF UKRAINE

Гальцова В.В., к.ю.н., доцент,
доцентка кафедри кримінально-правової політики
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті здійснено аналіз чинного Кримінального кодексу України 2001 р. та проекту нового Кримінального кодексу України щодо кримінально-правової охорони сім'ї та неповнолітніх. Указується, що захист сім'ї та неповнолітніх державою – це важливий соціально-правовий інститут, який впливає на стабільність та міцність сімейних відносин і включає проведення нею широкого кола економічних, соціальних і правових заходів. Звертається увага, на те, що правові заходи стосовно захисту й охорони сім'ї та неповнолітніх потребують урегулювання не тільки за допомогою норм сімейного та інших регуляторних галузей законодавства, але й кримінально-правової охорони цих суспільних відносин. Зазначається, що після набуття чинності КК України у 2001 р., у нашій країні відбулися колосальні зміни в політичних, соціальних, суспільних і в інших сферах держави та суспільства, що обумовило ратифікацію міжнародних конвенцій та прийняття низки законодавчих новел, якими було доповнено кримінальне законодавство. Констатується, що чинний КК України був доповнений низкою норм, якими встановлювалась кримінальна відповідальність за посягання на сімейні відносини та неповнолітніх. Аналізується Особлива частина чинного КК України та його норми, у яких встановлена кримінальна відповідальність за посягання на сім'ю, права та інтереси неповнолітніх. Робиться висновок про те, що кримінальні правопорушення, які посягають на сімейні відносини та права й інтереси неповнолітніх поміщені законодавцем у різні розділи Особливої частини КК, та відтак, мають абсолютно різні родові об'єкти, що не відповідає сутності й виходять за межі зазначених родових об'єктів. Наводяться точки зору науковців про необхідність виокремлення групи норм про кримінальні правопорушення проти сім'ї та неповнолітніх в самостійний розділ Особливої частини КК України та визнання їх родовим об'єктом – суспільні відносини у сфері сім'ї, прав та інтересів неповнолітніх. Аналізується кримінальне законодавство інших країн та робиться висновок про істотні розбіжності з системою Особливої частини КК України. Досліджується проект нового Кримінального кодексу щодо кримінально-правової охорони сімейних відносин, прав та інтересів неповнолітніх та схвалюється їх виокремлення у самостійний розділ Особливої частини групи норм, які посягають на відносини у сфері сім'ї та дітей.

Ключові слова: кримінально-правова охорона, кримінальні правопорушення проти сім'ї та неповнолітніх, систематизація кримінальних правопорушень, родовий об'єкт, удосконалення чинного кримінального законодавства, гармонізація кримінального законодавства.

The article analyzes the current Criminal Code of Ukraine of 2001 and the draft of the new Criminal Code of Ukraine regarding criminal protection of the family and minors. It is indicated that the protection of the family and minors by the state is an important socio-legal institution that affects the stability and strength of family relations and includes the implementation of a wide range of economic, social and legal measures by it. Attention is drawn to the fact that legal measures related to the protection and protection of the family and minors need to be regulated not only by means of the norms of family and other regulatory branches of legislation, but also by criminal law protection of these social relations. It is noted that after the entry into force of the Criminal Code of Ukraine in 2001, colossal changes took place in our country in the political, social, public and other spheres of the state and society, which led to the ratification of international conventions and the adoption of a number of legislative amendments that supplemented the criminal legislation. It is noted that the current Criminal Code of Ukraine was supplemented by a number of norms that established criminal liability for encroachment on family relations and minors. The special part of the current Criminal Code of Ukraine and its norms, which establish criminal liability for encroachment on the family, rights and interests of minors, are analyzed. It is concluded that criminal offenses that encroach on family relations and the rights and interests of minors are placed by the legislator in different sections of the Special Part of the Criminal Code, and therefore have completely different generic objects, which does not correspond to the essence and go beyond the specified generic objects. The points of view of scientists are presented on the need to separate a group of norms on criminal offenses against the family and minors into an independent section of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine and to recognize them as a generic object – social relations in the sphere of the family, the rights and interests of minors. The criminal legislation of other countries is analyzed and a conclusion is made about significant differences with the system of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine. The project of the new Criminal Code on the criminal protection of family relations, rights and interests of minors is being studied and their separation into an independent section of the Special part of the group of norms that encroach on relations in the sphere of family and children is approved.

Key words: criminal law protection, criminal offenses against the family and minors, systematization of criminal offenses, generic object, improvement of the current criminal legislation, harmonization of criminal legislation.

Постановка проблеми. Правовий захист сім'ї та дітей, охорона їх прав та інтересів є важливим комплексним інститутом, що входить у єдину систему міжнародного захисту прав і свобод людини й громадянина. Так, у Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (ст. ст. 10, 23, 24) зазначається, що сім'я є природним і основним осередком суспільства, і їй має надаватися по можливості якнайширша охорона і допомога, особливо при її утворенні та поки на її відповідальності лежить тур-

бота про несамотійних дітей та їх виховання, сім'я має право на захист з боку держави.

Отже, захист сім'ї та неповнолітніх державою – важливий соціально-правовий інститут, який впливає на стабільність та міцність сімейних відносин і включає проведення нею широкого кола економічних, соціальних і правових заходів. Проте такі заходи щодо захисту й охорони сім'ї й неповнолітніх потребують урегулювання не тільки за допомогою норм сімейного та інших регуляторних

галузей законодавства, але й кримінально-правової охорони цих суспільних відносин. Відтак кримінально-правова охорона сім'ї, прав і інтересів неповнолітніх набуває важливого значення оскільки визнаються основним осередком суспільства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам кримінально-правової охорони сім'ї та неповнолітніх присвячена значна кількість наукових робіт з кримінального права. Найбільш суттєвий внесок у дослідження окресленої проблеми належать таким ученим, як: Андрушко А.В. [1], Буряк К.М. [2], Євтеєва Д.П. [3], Зінсу О.І. [4], Сікан О.М. [5], Тавлуй О.В. [6] та багато інших.

Метою статті є порівняльний аналіз чинного Кримінального кодексу України 2001 р. (далі – КК України) та проекту нового Кримінального кодексу України щодо кримінально-правової охорони сім'ї та неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу. Після набуття чинності КК України, в нашій країні відбулися колосальні зміни в політичних, соціальних, суспільних і в інших сферах держави та суспільства, що обумовило прийняття низки законодавчих новел, якими було доповнено кримінальне законодавство. Сприяло цьому й те, що Україна ратифікувала низку конвенцій, серед яких Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) [7], Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротська конвенція) [8] та ін., внаслідок чого чинний КК України був доповнений низкою норм, якими встановлювалась кримінальна відповідальність за посягання на сімейні відносини та неповнолітніх.

Наприклад, це: ст. 126¹ КК «Домашнє насильство» (розділ II «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи»); ст. 150¹ КК «Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом» (розділ III «Кримінальні правопорушення проти честі та гідності особи»); ст. 156¹ КК «Домагання дитини для сексуальних цілей» (розділ V «Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та недоторканості»); ст. 301¹ КК «Одержання доступу до дитячої порнографії, її придбання, зберігання, ввезення, перевезення чи інше переміщення, виготовлення, збут і розповсюдження» (розділ XII «Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності»); ст. 301² КК «Проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи» та ін. (розділ XII «Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності»).

Отже, проаналізувавши Особливу частину чинного КК України, норми, у яких встановлювалась кримінальна відповідальність за посягання на сім'ю, права та інтереси неповнолітніх, також як і у КК 1960 р., поміщені законодавцем у різних розділах Особливої частини КК. Наприклад, «Домашнє насильство» (ст. 126¹ КК) міститься у розділі II «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи»; «Експлуатація дітей» (ст. 150 КК), «Примушування до шлюбу» (ст. 151² КК), «Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом» (ст. 150¹ КК) включені законодавцем у розділ III «Кримінальні правопорушення проти честі, волі та гідності особи»; «Статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку» (ст. 155 КК), «Розбещення неповнолітніх» (ст. 156 КК) ст. 156¹ КК «Домагання дитини для сексуальних цілей» у розділ IV «Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості»; «Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей» (ст. 164 КК), «Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка або піклування» (ст. 166 КК), «Ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків» (ст. 165 КК), «Зловживання опікунськими правами» (ст. 167 КК), «Розголошення таємниці усиновлення (удо-

черіння)» (ст. 168 КК), «Незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння)» (ст. 169 КК) – у розділ V «Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина»; ст. 301¹ КК «Одержання доступу до дитячої порнографії, її придбання, зберігання, ввезення, перевезення чи інше переміщення, виготовлення, збут і розповсюдження»; ст. 301² КК «Проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи»; «Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність» (ст. 304 КК) у розділ XII «Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності»; «Спонукування неповнолітніх до застосування допінгу» (ст. 323 КК), «Схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів» (ст. 324 КК) відповідно у розділ XIII «Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення».

З огляду на це, зазначені кримінальні правопорушення мають абсолютно різні родові об'єкти, що, на нашу думку, не відповідають сутності й виходять за межі зазначених родових об'єктів [9, с. 85], адже *de facto* шкода заподіюється суспільним відносинам у сфері сімейних відносин, а також відносинам, які забезпечують права та інтереси неповнолітніх [10, с. 365]. Про таке неодноразово зазначали у своїх публікаціях й інші науковці [1; 2; 3; 4; 5; 11] та наголошували на необхідності виокремлення групи норм про кримінальні правопорушення проти сім'ї та неповнолітніх в самостійний розділ Особливої частини КК України та визнання їх родовим об'єктом – суспільні відносини у сфері сім'ї, прав та інтересів неповнолітніх.

Як указує аналіз вітчизняного кримінального законодавства, на протязі існування чинного КК України, законодавець, на жаль, так і не здійснив жодних кроків щодо його удосконалення, зокрема не систематизував кримінальні правопорушення проти сім'ї та неповнолітніх у структурі Особливої частини КК, які розпоршені по різних його розділах. Хоча неодноразово науковці пропонували здійснити їх систематизацію з урахуванням однорідності або тотожності суспільних відносин та помістити дану групу норм у єдиний розділ, оскільки усі вони мають один родовий об'єкт.

Можемо стверджувати, що дотепер в Україні триває формування національної правової системи у зв'язку із подальшим курсом нашої країни вступу до Євросоюзу. З цього приводу Кабінетом Міністрів України був затверджений 23 листопада 2015 року «План дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року» № 1393-р. [12], який став дорожньою картою для адаптування українського законодавства до деяких стандартів Європейського Союзу та План дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021–2023 роки [13], затверджений 23 червня 2021 року.

Безумовно, постало питання не тільки про гармонізацію законодавства але й реформування кримінального законодавства, в тому числі й щодо кримінально-правової охорони сімейних відносин, прав та інтересів неповнолітніх, яке б відповідало міжнародним стандартам. Тому Президентом України видано Указ «Питання Комісії з питань правової реформи» від 7 серпня 2019 року № 584/2019 [14] згідно якого, утворено Робочу групу з питань розвитку кримінального права для розробки нового проекту Кримінального кодексу України.

Зазначені недоліки існуючого кримінального законодавства як цілісної системи були висловлені більшістю науковцями кримінального права щодо кримінальних правопорушень проти сім'ї та неповнолітніх, які не охоплюються єдиним комплексом кримінально-правових норм в Особливій частині КК України. Як видається, це є наслідком відсутності стратегії розвитку законодавства

України про кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення проти сім'ї та неповнолітніх і тому зумовлюють необхідність докорінного реформування кримінального законодавства з урахуванням законодавчого вирішення кримінально-правової охорони сім'ї та неповнолітніх у зарубіжних країнах.

Тому слушною є думка, що в умовах сьогодення все очевиднішим стає той факт, що без вивчення і використання позитивного іноземного досвіду неможливо здійснювати розвиток власного законодавства, вирішувати інші правові проблеми, забезпечувати обмін правовою інформацією та науковими ідеями, розбудовувати національну правову систему та зближувати її з правовими системами розвинених країн світу [5, с. 38].

Так, у кримінальному законодавстві більшості країн інакше вирішено питання про місце кримінальних правопорушень проти сім'ї. Порівняльний аналіз кримінального законодавства інших країн показує, що в його системі існують істотні розбіжності порівняно з системою Особливої частини КК України. Група кримінальних правопорушень проти сім'ї в кримінальному законодавстві зарубіжних країн перебуває в самостійному розділі, або у главі. Наприклад, у КК Казахстану в розділі «Злочини проти сім'ї і неповнолітніх», у КК Іспанії в розділі XII «Злочини проти сімейних відносин», у КК Франції в главі VII «Про посягання на неповнолітніх осіб і на сім'ю», у КК ФРН у розділі 12 «Злочинні діяння проти цивільного стану, шлюбу й сім'ї», у КК Швеції в главі 7 «Злочини проти сім'ї», у кримінальному законодавстві Норвегії в главі 20 «Злочини, пов'язані з сімейними відносинами», у КК Польщі в главі XXVI «Злочини проти сім'ї й опіки», у КК Республіки Болгарія в главі 4 «Злочини проти шлюбу, сім'ї й молоді» та ін.

Отже, як вбачається, у кримінальному законодавстві зарубіжних країн простежується доволі чітка тенденція до виділення кримінальних правопорушень проти сімейних відносин і інтересів неповнолітніх у самостійний розділ або главу. Є цілком позитивним те, що іноземний законодавець більшості зарубіжних країн здійснює більш змістовну та спеціальну кримінально-правову охорону сімейних відносин, інтереси неповнолітніх та інших членів сім'ї.

Україна нині послідовно впроваджує міжнародні стандарти у багатьох сферах держави та суспільства та, у тому числі й у сфері сімейних відносин щодо їх кримінально-правової охорони. Тому заслуговує на схвалення пропозиція розробників проекту нового Кримінального кодексу, які у Книзі четвертій «Кримінальні правопорушення проти людини» у Розділі 4.6. виокремили групу норм, які посягають на суспільні відносини проти сім'ї та неповнолітніх у самостійну групу під назвою «Кримінальні правопорушення проти сім'ї та дітей» [15], диференціювавши їх на злочини та проступки.

Так, у Підрозділі 1. «Злочини» встановлено кримінальну відповідальність за: «домашнє насильство» (ст. 4.6.4.); «зловживання опікунськими правами, що спричинило суттєву майнову шкоду» (ст. 4.6.5.); «зловживання опікунськими правами, що спричинило значну майнову шкоду» (ст. 4.6.6.); «зловживання опікунськими правами, що спричинило тяжку майнову шкоду» (ст. 4.6.7.); «неналежне виконання обов'язків щодо підопічної людини, що з необережності спричинило тяжку майнову шкоду» (ст. 4.6.8.); «злісне ухилення від сплати коштів на утримання члена сім'ї» (ст. 4.6.9.); розголошення таємниці усиновлення (ст. 4.6.10.); «незаконна посередницька діяльність щодо усиновлення дитини» (ст. 4.6.11.); «незаконне вивезення дитини віком до 16 років за межі України» (ст. 4.6.12.); «підміна малолітньої дитини» (ст. 4.6.13.) та «невжиття належних заходів щодо чужої малолітньої дитини» (ст. 4.6.14.). А до проступків (Підрозділ 2) законодавцем поміщені наступні суспільно небезпечні діяння: «домашнє насильство, що не спричинило наслідків для потерпілої людини» (ст. 4.6.15.); «зловживання опікунськими правами, що спричинило підопічній людині істотну майнову шкоду» (ст. 4.6.16.); втягнення дитини у вживання міцних алкогольних напоїв (ст. 4.6.17.); «неналежне виконання обов'язку щодо підопічної людини, що з необережності спричинило значну майнову шкоду» (ст. 4.6.18.) та «ухилення від утримання члена сім'ї» (ст. 4.6.19.).

Висновки. Необхідність вдосконалення кримінальних правопорушень, які посягають на сім'ю та дітей не залишилися поза увагою розробників проекту КК та робоча група здійснила ґрунтовну роботу щодо реформування кримінального законодавства у сфері кримінально-правової охорони сім'ї та неповнолітніх з урахуванням теоретичних надбань учених кримінального права та релевантного іноземного досвіду;

– уперше в кримінальному законодавстві України дана група норм виокремлена у самостійний розділ Особливої частини – «Кримінальні правопорушення проти сім'ї та дітей», який складається із злочинів та проступків;

– таке законодавче рішення є схвальним, оскільки сім'я, неповнолітні (діти), сімейні відносини – це єдиний блок суспільних відносин, що знаходяться у своїй неперушній єдності, є взаємопов'язаними між собою та доповнюють один одне;

– кримінально-правова охорона даних суспільних відносин шляхом їх виокремлення в самостійний розділ Особливої частини проекту Кримінального кодексу України, дозволить комплексно і всебічно охороняти відносини у сфері сім'ї та дітей від кримінально-протиправних посягань як особливу соціальну цінність, яка має не тільки фундаментальне значення для держави, але й для особистості, що сприяє власній реалізації у соціумі та, головне, саме на сім'ю покладається основний захист прав дитини.

ЛІТЕРАТУРА

- Андрушко А.В. Проблеми кримінальної відповідальності за підміну дитини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2018. Випуск 35. Том 2. С. 44–50.
- Буряк К.М. Види кримінальних правопорушень у сімейно-побутовій сфері. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2023. № 3. С. 5–12.
- Євтеєва Д.П. До питання про рівні кримінально-правового забезпечення охорони сім'ї, дітей та підопічних в Україні. *Вісник Асоціації кримінального права*. 2018. № 10. Том 1. С. 107–115.
- І. Зінсу Домашнє насильство (ст. 126-1 КК України): деякі проблемні питання кримінально-правової кваліфікації. *Аналітичне порівняльне правознавство*. 2022. № 4. С. 279–286.
- Сікан О.М. Сім'я як об'єкт кримінально-правової охорони : дис. ... наук. ступеня д-ра філос. Одеса, 2023. 245 с.
- Тавлуй О. В. Кримінально-правова охорона прав дітей при усиновленні за законодавством окремих зарубіжних держав. *Правове життя сучасної України* : у 2 т. : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. Одеса : ВД «Гельветика», 2019. Т. 2. С. 208–210.
- Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text. (Дата звернення 16.08.2024).
- Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text. (Дата звернення 16.08.2024).
- Гальцова В. В. Кримінальна відповідальність за розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) та незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння). Х. : Право, 2015. 254 с.

10. Гальцова В.В. До питання про кримінально-правову охорону сім'ї, прав та інтересів неповнолітніх у чинному КК України. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 364–368.
11. Lychak V. SOCIAL AND LEGAL CONDITIONALITY OF ESTABLISHING CRIMINAL LIABILITY FOR ENCROACHMENT ON THE FAMILY. *Scientific Works of National Aviation University. Series: Law Journal «Air and Space Law»*. 2022. № 3 (64). С. 186–191.
12. Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1393-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1393-2015-%D1%80#Text>. (Дата звернення 16.08.2024).
13. Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021-2023 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 червня 2021 р. № 756-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/756-2021-%D1%80#Text>. (Дата звернення 16.08.2024).
14. Питання Комісії з питань правової реформи : Указ Президента України від 07 серпня 2019 р. №584/2019. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5842019-28949>. (Дата звернення 16.08.2024).
15. Кримінальний кодекс України. Контрольний текст проекту (станом на 01.08.2024 року). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/08/02/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-stanom-na-01-08-2024.pdf>. (Дата звернення 16.08.2024)